

УДК 392 (477.85) “XX – поч. XXI”
ББК 63.3

Володимир Гавадзин
(м. Івано-Франківськ, Україна)

ТЕМА КАЛЕНДАРНОГО ХАОСУ В ЕТНОКУЛЬТУРНІЙ ТРАДИЦІЇ ГУЦУЛЬЩИНИ (XX – початок XXI ст.)

У статті проаналізовано такий феномен культурної традиції, як календарний хаос, на прикладі ранньовесняних звичаїв та обрядів гуцулів. У зв'язку із впливом ряду факторів (природно-географічного середовища, специфіки етнокультурної традиції в плані світотворчих парадигм, міфологічного світогляду тощо) на Гуцульщині й до сьогодні помітні окремі аспекти цього системного хаосу ранньовесняного часу. Його джерелом є релікти давньої традиції святкування навесні Нового року та й узагалі розуміння весни як початку нового космобіологічного циклу.

Ключові слова: гуцули, ранньовесняні звичаї та обряди, ритуальні заборони, рубіжний період, календарний хаос, весняне новоліття.

Питання щодо вираження ознак хаосу впродовж календарного року становить цікаву наукову проблему при вивченні народної культури. На цей феномен не акцентувалась увага дослідників під час вивчення етнокультурної традиції як гуцулів, так і всього українського народу, хоча вони дотично підходили до вивчення його ознак. Одним із перших, хто актуалізував питання календарного хаосу в обрядово-звичаєвій системі, був видатний міфолог, етнолог і культуролог М.Еліаде¹. Однак у полі зору його наукових досліджень була загалом етнокультурна традиція індоєвропейців і давніх цивілізацій Єгипту, Межиріччя та Греції. Натомість проведене нами комплексне дослідження календарної обрядовості гуцулів засвідчило вираження і збереження елементів цього хаосу в їх календарно-обрядовій системі, що особливо помітно на фоні загальноукраїнської культури. Під поняттям календарного хаосу слід розуміти певне системне явище, яке в народному календарі виражається пануванням деструктивного елемента, страху й нестабільності, низки ритуальних заборон і табу, вторгненням демонологічного начала в людський світ. Загалом хаос пов'язаний з найбільш сакральними точками народного календаря і джерелом його походження є космогонічні уявлення відповідно до давньої системи світогляду й світосприйняття. Тому наше завдання – конкретизувати поняття календарного хаосу на прикладі календарних звичаїв та обрядів гуцулів, з'ясувати його специфічні риси, напрями вираження та причини появи на основі сучасних методологічних підходів й аналізу комплексу джерел (писемних пам'яток кінця XIX – початку XX ст., матеріалів польових досліджень початку XXI ст., давніх святилищ Гуцульщини).

Найперше потрібно відзначити, що календарний хаос не є постійно присутнім протягом цілого календарного року, а характерний тільки для певних періодів, насамперед рубіжних. Саме такі рубіжні періоди простежуються на межі календарних циклів і виділяються своєю рідною, притаманною тільки їм семантико-семіотичною системою, що виражається через календарно-обрядову звичаєвість. У цьому плані потрібно підкреслити, що найглибшу ідейно-змістову наповненість мають рубіжні періоди між календарними циклами й сезонами. Якщо сезонів ми традиційно виділяємо чотири, які відповідають порам року, то циклів у річному календарному колі розрізняють два – весняно-літній і осінньо-зимовий². У теоретичному плані такий класифікаційний підхід обґрунтований і втілений “у життя” представниками німецької міфологічної школи (Я.Грім, А.Кун). У цьому контексті особливий зв'язок із темою хаосу має рубіжний ранньовесняний період, який є перехідним між зимовим та весняним сезонами, осінньо-зимовим і весняно-літнім періодами та різдвяним і великоднім циклом свят.

Як бачимо, початок весни є своєрідним рубежем у декількох напрямках, а тому, відповідно, він виступає головною календарною межею². Така постановка питання дає можливість побачити своєрідність цього періоду, виходячи вже тільки із зовнішніх ознак. Однак потрібно відмітити й певні езотеричні особливості рубіжного ранньовесняного періоду, що полягають в архітектонічній ускладненості календарних звичаїв та обрядів цього часу у зв'язку з давньою синтагматикою їх змістово-сислової суті.

Узагалі, тема рубіжних періодів у календарі ще достатньо не опрацьована, особливо, коли це стосується терену Гуцульщини. Однак ранньовесняний період, який, зважаючи на своє зовнішнє та внутрішнє ритуально-образне наповнення, має виразний рубіжний характер. У цьому контексті варто визначити його межі в системі народно-літургічного року. Так, загалом він охоплює часовий проміжок від Стрітєння до Вербної неділі. Нижня межа не викликає ніяких заперечень у науковій літературі. В.Подрезова, яка є одним з небагатьох дослідників в аспекті визначення меж весняного циклу, приходиться майже до однозначного висновку – межею між зимою і весною є свято Стрітєння⁴. І хоча воно знаходиться поза рамками календарної весни, проте знаменує собою закінчення різдвяного циклу та початок нового календарного періоду.

Що стосується верхньої межі – Вербної неділі, то вона означає закінчення ранньовесняного рубіжного періоду на Гуцульщині в кількох аспектах. По-перше, Вербна неділя розуміється як початок великоднього циклу свят, для якого характерні свої акціонально-кодові елементи звичаєво-обрядової практики. З іншого боку, освячення верби відбувається у зв'язку з деякими важливими фітоморфними її властивостями: "...верба найперше пускає котики і тому вербу освечують в церкві, бо вона є весняним сонцем і теплом" (с. Красник, Верховинщина)⁵. Таким чином, гуцули, відповідно до архаїчного світосприйняття, вірять, що справжня весна починається із часу цвітіння квітів, дерев (насамперед верби), і тому в цій системі Вербна неділя є якраз межею між ранньою та зрілою (чи пізньою) порою весни.

Визначившись із межами цього періоду в системі календаря, безпосередньо виникає необхідність з'ясувати його іманентну суть, яка намічає умови для панування хаосу. Фактично, з одного боку, перехідний, а з іншого, – рубіжний характер цього періоду створює, за висловлюванням видатного вченого М.Еліаде, щорічний "кризисний" колорит часу між кінцем зими й початком весни⁶. Саме ознаки цієї циклічної календарної кризи можемо сьогодні доволі яскраво спостерігати в гуцульській календарній обрядовості. Навіть не потрібно особливо заглиблюватись у суть обрядовості, аби помітити, що саме на ранньовесняний рубіжний період припадає чи не найбільша кількість заборон, гадань, міфологічних образів упродовж календарного року, які мають, ще й до того, негативний відтінок.

Так, уже про саме Стрітєння (15 лютого) гуцули говорять, що то важливе (варке) свято й хто його зневажає, той може потрапити в каліцтво або мати якусь хворобу (причьку)⁷. Зневажати свято – у більшості випадків означає працювати в цей день. Така заборона пов'язана не тільки із Стрітєнням, а є елативом семантичного поля цілого ряду свят ранньої весни. Наприклад, у час Федоровиці (перший тиждень Великого посту) у гуцулів строго забороняється шити, прости, терти. В іншому випадку бачимо таку ж заборону на останній тиждень Запустів (тиждень перед Великим постом), коли взагалі заборонялося працювати, хоча це й буденні дні. У разі порушення заборони знову, як і стосовно Стрітєння, спостерігаємо якщо не летальний наслідок, то значну шкоду здоров'ю на достатньо великий проміжок часу.

Зафіксована оповідь про те, що одна дівчина шила у Федоровицю, проколола палець, і він цілий рік безупинно кровоточив, так що взагалі ледве загоївся⁸. На Благо-

вісника (другий день після Благовіщення, 8 квітня) гуцули не роблять у горах. бо кажуть, що коли в цей день працювати в лісі, то людину може вбити дерево, і нічого не будують, бо все збудоване цього дня згорить. На підтвердження можна навести переказ із с. Зелениця про те, як на Благовісника два легені пішли в ліс заготовляти дрова. але під час роботи впав стовбур і вони обоє загинули⁹. У цьому випадку будь-яка праця в період ранньої весни не тільки втрачає свій сенс як кінцевий результат, а ще й приносить шкоду. Так само на Олексія (30 березня) у гуцулів не бажано йти до лісу рубати дрова, бо тоді б порубався, і навіть волосся не стрижуть, бо потім не буде рости¹⁰. Також у гуцульському етнорегіональному контексті особливо святкується так звана благовісна днина, тобто кожен день у році, на який припало в той рік Благовіщення. Саме в цю благовісну днину не можна починати будову хати, рушати з худобою в полонину, садити щось в городі, починати оранку тощо. Однак ця заборона пов'язана не тільки з Благовіщенням і благовісною дниною, вона стає невід'ємною рисою всього ранньовесняного періоду. Гуцули вірять, що коли господар має намір будувати хату на той чи інший рік чи господарську прибудову й хлів, то мусить зазначити план під будову до свята Явдохи (14 березня), бо потім уже не годиться це робити, оскільки або він сам би помер, або в господарстві постійно зле би велося¹¹.

Звісно, що працювати забороняється на будь-яке свято протягом цілого календарного року, бо це становить його сакральну суть, проте щодо ранньої весни, то бачимо тотальну заборону, яка, по-перше, поширюється не тільки на конкретний день, а й на більш ширші проміжки часу (тиждень), по-друге, ця заборона стосується не лише значних свят (Стрітєння, Благовіщення), а й буденних днів, тобто має вже й профанний характер, по-третє, коли праця в інші святкові дні року розуміється тільки як гріх, то порушення заборони на працю в час ранньої весни веде за собою значну шкоду людині, її здоров'ю (якщо не смерть, то каліцтво), тобто заборона набуває значного аксіологічного та фаталістичного характеру.

Дослідник Гуцульщини Л.Вайгіль ще наприкінці ХІХ ст. намагався з'ясувати причину цих заборон. Для цього він опитав велику кількість гуцулів і дійшов висновку, що вони самі не можуть подати їх причини, а кажуть, що просто так треба, інакше не годиться, і тому, на думку дослідника, це може бути "залишком часів поганських"¹². І в наш час прагнення отримати пояснення цих заборон увінчалися тільки певними обґрунтуваннями. Так, що стосується заборони шити й пряди в час перед постом і в перший тиждень Великого посту, то на Косівщині зафіксовано такі свідчення: нічого не прядуть, бо кажуть, що "тогда Федора сі коли" (с. Яворів), або "Федорови вуса перепрядуть" (с. Брустури)¹³. Прив'язка й звернення до Федора не можуть цілком пояснити ситуацію, зважаючи на те, що хоча цей святий і має відношення до гуцульської ранньовесняної обрядовості (день його пам'яті святкується 2 березня), однак ніяк не коригується із заборонами шиття і прядіння. Звісно, що в зазначеному випадку глибокий архаїчний смисл виражається християнським образом. Проте, що важливо, така асимілятивна форма не тільки не приховала масштабного смислового навантаження за цією простою, на перший погляд, конструкцією, а навпаки, свідчить про те, що вона ввібрала семіотичні складові й, власне, християнської й дохристиянської світоглядних систем.

Звісно, пояснювати ці календарні явища можна й потрібно за методологічною індукцією двох, уже опрацьованих в етнології підходів, які є дотичними до зазначеної проблематики. Маються на увазі концепти "поганого часу" і табу. Що стосується першого, то тема "поганого часу" була запропонована й обґрунтована у своїй ідейно-смисловій повноті Т.Агапкіною. Мова йде про те, що сам час у ранньовесняний період є основним джерелом небезпеки й антагоністом для людини, тому фактором "не-

сприятливого” часу мотивовано більшість календарних заборон і регламентацій ранньовесняного часу¹⁴. Уже сама етимологічна наповненість через лексичну конструкцію “поганий час” свідчить про його несприятливість для людини та її оточення, що проявляється у виключній концентрації негативних характеристик ранньовесняного часу на основі обрядової лексики. Прикладом може служити ізолекса “Кривий тиждень”, оскільки так на Гуцульщині називають останній тиждень перед Великим постом¹⁵. Цей хрононім, маючи в основі індоєвропейський корінь *kriv-* (непрямий, неправильний), свідчить про не випадковість такої народної назви для цього періоду ранньої весни. У зв'язку із цим, потрібно остерігатися самого часу, оскільки безпосередньо від нього виходить загроза, натомість слідувати за виробленими ритуалізованими нормами, які здатні відвернути людину від небезпеки. Тому логічно забороняється прясти, шось будувати, працювати в лісі, їсти скоромне в говіння, пити ввечері воду, шити та запалювати світло, палити вогонь у час Федоровиці, працювати на Стрітєння, Благовісника та ряд інших свят ранньовесняного періоду.

Подібні заборони існують і в сусідніх з Гуцульщиною етнографічних районах, але там менш виражені як у темпоральному аспекті (стосуються тільки певного свята, а не цілого періоду, як у гуцулів), так і щодо кількості та смислу самих заборон. Наприклад, у бойків вони акумулюються тільки щодо свята Благовіщення¹⁶.

Тему “поганого часу” доповнює концепт “табу”, розроблений англійським етнологом і соціологом А.Редклифом-Брауном. Відповідно до нього, ці заборони ранньовесняного часу можна розглядати як певне ритуальне табу, що виступає свосереднім правилом поведінки та становить основу ритуального статуту через близькість “священного” і “нечистого”¹⁷. Така близькість простежується на мікрорівні через детермінованість в обрядово-звичаєвій практиці ритуально-кодової складової різного походження і смислової суті. Оскільки шити, прясти та взагалі працювати є водночас необхідними, свого роду “святими” заняттями, але в певний час вони акумулюють у собі негативну семантику. “Священне” і “нечисте” перебувають у сталому рівносильному зв'язку, але в окремих випадках можливе переважання тієї чи іншої сторони. Саме в час хаосу відбувається елатив “нечистого”, тоді й на річ виникає табу, що через певний проміжок часу втрачає своє значення і застосування.

Однак важливо те, що концепти “поганого часу” і “табу” певною мірою дають уявлення про причину й характер гуцульських ритуальних заборон ранньої весни й у той самий час вдало доповнюють одне одного, але, що головне, не розкривають, а тільки підводять до розуміння їх першоджерела, глибинного смислу. Аналіз наведених календарних табу в час ранньої весни засвідчує, що насамперед забороняються дії, які мають творчий характер, знаменують початок чогось нового чи зміну якісного й кількісного співвідношення речей: будівництво хати, шиття та прядіння одягу, початок сільськогосподарських робіт за своєю анафоричною суттю означають процес творення. Це підтверджує й тотальне значення заборони, що коригується з категорією “початку”, оскільки відбувається її поширення не тільки на життєвий світ людини, а й тварин і ті константи, які мають відношення до процесу творення.

Звісно, що однією з них і то досить значущою є вагітність як природний парадигматичний процес продовження життя, що в дійсності має глибокий прокреативний контекст, а також акт запліднення, що йому передує і задає цей креативний імпульс. Ще Й.Фальковський відзначав, що гуцули вірять у те, що дитя, народжене із стосунку на Благовіщення, буде каліка, а цей день є непридатним до починання нового існування те тільки серед людей, а й звірят¹⁸. На Верховинщині й досі побутує повір'я про те, що на Благовіщення не годиться мати статеві стосунки, а особливо заборонялося вагітним

жінкам працювати, бо це неодмінно би позначилося на майбутній дитині (с. Красник, Ільці). Так, шкода для зародка могла бути різного характеру й вона реалізується на основі контакту вагітної з предметами. Як бачимо, негативних ознак набуває не тільки час, а й простір.

Ці факти свідчать про глибоко диверсифікований контекст гуцульського вірування про небажаність репродуктивних процесів не тільки в антропогенному, а й у зооморфному світі в період ранньої весни. Так, на Надвірнянщині поширене переконання, що навіть якщо в благовісну днину корова політиться, то мусить перебігатися, бо з того нічого доброго не буде (с. Зелена)¹⁹. На Буковині зустрічається вірування, за яким усе, що народиться у тварин цього дня, погано ростиме. Це створює враження про рубіжний ранньовесняний період як свого роду “порожній” час, оскільки тоді відсутні всі шанси на запліднення, а коли воно й відбувається, то закінчується неблагополучно (мається на увазі летальний наслідок) або з фізичними чи психічними дефектами.

Аналіз такого роду заборон свідчить, що перед нами відкривається вираження деяких реліктових ознак всеохоплюючого космогонічного акту, який, на думку більшості фахівців у цій сфері, темпорально пов'язаний з ранньовесняним періодом. Ідеться про відлуння давньої традиції святкування Нового року в час ранньої весни (1 чи 25 березня).

Цікаво, що в гуцульській традиції простежується ряд прямих свідчень щодо весняного святкування Нового року. Так, у своїй славнозвісній трилогії про гуцулів С.Вінценз у змістовній поетичній формі описує забави на полонині Ігрець з нагоди приходу весни, пробудження природи, які відбувались, як тільки зазеленіють дерева, та включали співи, танці, ритуальну стрільбу з рушниць²⁰. Також і сьогодні М.Цвілинюк оповідає, що на території Гуцульщини збереглися у пам'яті старожилів оповіді про зустріч березневого нового року²¹. Глибоке коріння таких реліктових свідчень підтверджує й аналіз скельних святилищ Гуцульських Карпат, зокрема Татарівського святилища (с. Бабин, Косівський р-н), яке за просторово-часовими показниками орієнтоване на 25 березня як точку весни, що є днем створення світу й людини²². Можна навести ще багато свідчень подібного характеру, однак апіорі весняна обрядовість, зокрема гуцульська, дає можливість на основі обрядово-звичаєвих практик простежити втілення ознак, зумовлених космогонічними процесами у зв'язку з весняним новоліттям. Тому й закономірно, що людина в ранньовесняний період позбавлена змоги щось творити, оскільки йде світотворчий процес, однак може передбачати свій добробут, долю, урожай, погоду, оскільки сам процес творення показує, яким буде прийдешній рік. Тобто можна вести мову про вияв специфічних властивостей весняного новоліття, що було характерним для індоєвропейської спільноти.

Поширення ритуальних заборон і, відповідно, панування хаосу в ранньовесняний період пояснюється самою періодизацією світотворчого процесу. Справа в тому, що видатний дослідник Нового року в системі календаря голландець А.Вензінк обґрунтовує тезу про те, що для новорічної обрядовості характерна ідея щорічного повернення до хаосу, за яким слідує нове творіння²³. Тобто креаційний процес складається з трьох фаз: анархія і хаос, акт творення та новий результат. Саме хаос виступає початковим рівнем світотворчого процесу й тому накладається на смислово-ідейний фон ранньовесняної обрядовості та створює підґрунтя для існування широкого кола ритуальних заборон.

Першим підтвердженням цього щорічного хаосу вже в гуцульському інваріанті є обрядові лінгвістичні дані. Уже згадувалося про таку ізолексу, як Кривий тиждень, якою позначається в гуцульському діалектичному говорі останній тиждень перед Великим постом. Відомий сучасний етнолінгвіст Е.Якушкіна, ґрунтовно займаючись вивченням опозиції “прямий – кривий” в культурній конотації, приходить до висновку,

що, по-перше, поняття “кривий” і “прямий” мають універсальний “пантонічний” характер, і, що цікаво, передають своїм значенням процеси з біполярною кореляцією: “прямий” – концепт норми, порядку, космосу, а “кривий” – концепти безпорядку, антинорми та хаосу²⁴. Таке розуміння, що виражається через лінгвістичні конструкції, уже на підсвідомому рівні відкриває приховану мотивацію табу і є одним з варіантів щодо пояснення його смислу в сучасних умовах.

Тому, відзначаючи заборону різних видів діяльності, які мають відношення до категорії “початку” (будівництво, оранка, шиття, репродуктивні процеси) у гуцульському обрядовому контексті, було звернено увагу, що вона найбільше стосується Стрітіння, Олексія, тижня перед Великим постом і після посту та Благовіщення, тобто часу, на який поширюється дія календарного хаосу. Характерно, що про його всеохоплююче значення свідчить, по-перше, те, що він співвідноситься не тільки з конкретним святковим днем, а сублімує календарне свято в ширшому діапазоні часу, а по-друге, поширюється за межі антропогенного світу. Так, гуцули кажуть, що на Благовіщення навіть птах гнізда не в’є (с. Виженка)²⁵. У цьому випадку тема хаосу рубіжного періоду свідчить про його семантико-лексичне збереження через лінгвістичні дані, хоч у прямому вияві вона сьогодні не виражається.

Тобто, оскільки відбувається циклічне щорічне повернення хаосу в час ранньої весни, то певний творчий акт на землі означатиме звершення творення в системі хаосу. Через загальну дисипацію, яка поширюється на часовий, просторовий і речово-акціональний аспекти, творення в цей час набирає, чи свого роду “впитує” елементи хаосу, а коли він проходить, залишається на землі його носієм. Тому логічно, що коли людина буде своє житло впродовж цього часу, то воно стає за аналогією земним реальним утіленням основних характеристик хаосу, тому, відповідно, і не може принести щастя своєму господареві. Щось подібне спостерігається і в інших випадках, на які поширюється дія календарних табу.

З іншого боку, як зазначає Й.Ковальська, місце перебування людей становить земний відповідник місця сил надприродних²⁶. У зазначеному випадку, оскільки кожна земна річ має свій праобраз у вищому позаземному сакральному просторі (одним з таких виступає небо), то в час хаосу, який найперше його опановує, зникають ці праобрази. Тому, коли людина буде, садить, сіє, має намір народити дитину чи хоче викликати приплід худоби, то все це позбавлене свого “небесного” відповідника, своєї першоідеї. У зв’язку із цим, вияв ідеї хаосу в гуцульському календарі є цілком закономірним, бо для давніх мисливців і скотарів було досить характерним бачення земних і небесних явищ як одного цілого в процесі формування і виникнення календаря. А для гуцулів мисливість й скотарство є не те що основними заняттями, а й творять невід’ємну частину їх життєвого світу²⁷.

З іншого боку, у період хаосу час і простір наділені негативними характеристиками. У традиційній етнокультурній картині простір знаходить себе в речах, і чим вищий ступінь сакральності речі в життєвому світі людини, тим більш явним є її зв’язок із простором. А що є більш сакральним для людини в матеріально-фізичному світі, ніж її потомство, власний дім, одяг, бажання мати добрий урожай і приплід худоби (особливо в гуцульському інваріанті). Тому негативний контекст простору найперше заповнює собою ці найбільш цінні для людини константи її власного існування.

Варто відзначити, що разом із системою заборон існують також інші обрядові явища ранньої весни в гуцульському контексті, які засвідчують панування ознак хаосу. Так, реальним виявом протидії та зв’язку космосу й хаосу, добра та зла в ранньовесняний період є приклад сезонного перелому в контексті свята Стрітіння. На Гуцуль-

щині поширене загальноукраїнське вірування про зустріч у цей день зими з літом, при цьому проходить своєрідна суперечка щодо того, кому панувати у світі. Результат цієї символічної боротьби виражається в погодних умовах, оскільки, якщо тепло на Стрітєння, то перемогло літо, а якщо холодно, то зима. Мотив протистояння двох начал і перемога доброго, світлого особливо характерні для Гуцульщини. Не випадково скельне святилище на Сокільському хребті біля с. Бабин фіксує точку весни та відображає вшанування в день весняного рівнодення небесного божества, яке відповідало за дотримання космічного циклу й подолання хаосу, символізувало відродження природи й кінець зими²⁸. Звісно, що сам акт протистояння має яскравий міфологічний контекст, а головними дійовими особами виступають символічно-образні персонажі. Бачимо, що образне уявлення про навколишню дійсність і непізнаний світ ґрунтується на зіставленні явищ у системі “космос – хаос”. Тому інтерпретувати характер і зміст цієї уявної боротьби можна в декількох площинах – християнській та міфічно-астральній.

На Гуцульщині маємо можливість їх доволі чітко спостерігати. Так, польський дослідник гуцулів Й.Шнайдер намагався вивести календарну паремію “зустрічі” з християнської семантики цього свята. Зокрема, подає такий досить промовистий запис: “Стрітєння Господнє – то свято урочисте і відзначається на пам’ять того, що Найсвятіша Панна Марія, ідучи до виводу, “стрітилася” зі своїм сином”²⁹. Інше пояснення, але в тому ж християнському ракурсі, простежуємо на основі сучасного свідчення з Буковинської Гуцульщини: “У цей день Матір Божу зустрів старець в храмі, того на Стрітєння стрічається зима з весною” (с. Конятин)³⁰. Якщо вдаватися до глибшого аналізу цього календарного явища, то яскраво помітно дві речі: перша – що цей мотив має архаїчну структуру, яка дає можливість побачити його полістадіальний характер, а друга – інтерпретація в християнському дусі накладається на архаїчну основу. Тобто сам аспект зустрічі (Марії з Ісусом чи із старцем) пов’язаний із космобіологічною циклічністю зміни зими весною, хаосу космосом.

Цікаво, що особливо поширеним колядковим мотивом на Гуцульщині є також мотив “зустрічі”, але в різних іпостасях: Божої Матері із сонцем чи місяцем, сокола із зіркою. Саме в цьому потрібно розуміти архітектонічну суть свята Стрітєння, оскільки насправді проходить астрально-космічна “зустріч” Оріона й Плеяд, тобто найближче їхнє розташування при віддаленні самого місяця³¹. Отож, Оріон із констеляцією Плеяд є якраз центром творення на основі поєднання космосу й хаосу в астрально-космічному вияві, оскільки Оріон є втіленням вогневого начала, натомість Плеяди уособлюють первісну монаду, пасивний і хаотичний стап, що в сукупності задає процес творення. Гуцульська архаїчна традиція певною мірою підтверджує цю ідею, що фіксується в петрогліфах скельних святилищ. Зокрема, на Гарбузівських каменях (с. Великий Рожин, Косівський р-н) є абстрактне відтворення Плеяд у формі скупчення семи зірок у сузір’ї Тільця та рельєфне зображення чоловіка й жінки неподалік³².

Якщо пояснювати причину відлуння подібних характеристик у сучасному світогляді й календарно-обрядових практиках гуцулів, то тут є доречним концепт ознаки. Оскільки, за С.Неклюдовим, уже будучи символічно навантаженими, ознаки в народній культурі продовжують виступати в предметно й акціонально пов’язаному вигляді³³. Тобто це дає можливість пояснити ланцюг виникнення взаємозв’язку світотворчого акту, концепції хаосу й ознаки речей, дій, на які поширюється заборона, з його вираженням і збереженням у сучасних умовах, коли вже в суспільній та індивідуальній свідомості “призабулося” про космологічний акт творення і передуючий йому хаос. Справа в тому, що ознака предметів і дій сформувалася давно, потім вона набула за співвіднесенням з міфічно-космічним актом творення свого світотворчого забарвлення і коли

вже зникло саме джерело або ж частково відійшло на другий план (мається на увазі сам космологічний акт творення), то ця квінтесенція надалі збереглася прив'язаною до тотожної з ним дії або речі (так слід розуміти статевий акт, процес формування зародка, яйце як загальне втілення ідеї зародка, будівництво дому, прядіння і шиття тощо).

Іншим прикладом утілення теми хаосу є гуцульський звичай “завивати Федора”, який ще активно побутував на Галицькій Гуцульщині в середині ХХ ст. Він приурочений до першого тижня Великого посту й полягає в тому, що жінки беруть будь-яке поліно, завивають його в полотно, а тоді промовляють: “Уже Федора завили, аби не видів, як будемо прести”³⁴. Інтерпретувати цю обрядодію можна двояко. По-перше, тут простежуються певні світотворчі аспекти, оскільки основними матеріалами виступають поліно (тобто дерево) і полотно (нитка), і саме їх бінарна сполука передає акт творення. Використання дерева в цій обрядодії є цілком виправданим, оскільки саме на терені Карпат дерево було об'єктом культового пошанування та в повсякденному житті й світоглядних уявленнях українців Карпат йому належала особлива роль.

По-друге, смислову суть цієї звичаєвої чинності можна пояснювати в площині, що саме елемент “завивання” демонструє уявлення про охорону від дії хаосу та можливих гріхів. Не випадково щось подібне спостерігасмо й у похоронному обряді на Гуцульщині. Так, коли помер великий грішник, то, щоб його звільнити від гріха, потрібно запросити вбогу жінку та її цілу покрити полотном (с. Голови, Верховинщина)³⁵. Це означає, що відбулося метафоричне “укриття” гріхів померлої людини за допомогою полотна. Тому, певною мірою аналогічне завивання поліна в полотно на Федоровицю якраз відтворює бажання уникнути небезпеки, з одного боку, а з іншого, – звільнити себе від можливого гріха.

Тему хаосу підсилює цікава й досить значна деталь цієї обрядодії: так званого Федора завивають увечері, а ранком розвивають. Як бачимо, такий звичай співвідноситься з нічним часом, який є особливо небезпечним через активізацію демонологічних істот, а в час ранньої весни – й у зв'язку з пануванням календарного хаосу. При цьому слово сутінки тотожне зі словами “мрак”, “морок” (а звідси “март, марот” як назви місяця березня в гуцульському говорі), тому бачимо уявлення про ніч як міжчасовий період відсутності якості, що співвідноситься з пустотою. Тут маємо змогу відстежити корінь “mar”, проаналізувавши який, А.Ковалик приходять до висновку, що в найдавніших космологічних схемах за допомогою кореня “mar” виражається стан первісного небуття, хаосу, що спочиває в темноті, тобто виступає одночасно небуттям і первісною монадою (“Pierwotna Monada”)³⁶. Саме вона має здатність підлягати поляризації, що є вже початком буття й свідчить про процеси творення життя.

Це тільки підтверджує перехідну властивість цього періоду, тому логічно, що людина прагнула вберегтися від негативного впливу цього часу. Одним із таких засобів захисту був і є піст. Не випадково на Благовіщення в гуцулів строгий піст. За іншим віруванням, уранці на Благовіщення не можна нічого їсти, аж поки не прийдеться із церкви та не скуштується благовіщенської освяченої солі й води (с. Чорна Тиса, Рахівщина)³⁷. Але особливо цікавим є повір'я, за яким у той день, на який припало Благовіщення, потрібно кожного тижня постити певну кількість разів: якщо припало в понеділок, то треба дев'ять наступних понеділків відпостити, і це називається Круглий тиждень (с. Луг, Рахівщина)³⁸.

Отже, у гуцульському календарі доволі чітко окреслюється ранньовесняний рубіжний період, який перебуває на межі осінньо-зимового й весняно-літнього циклів. На фоні календарного року він відзначається специфічними рисами у зв'язку з відлунням традиції березневого нового року, яка характерна для індоєвропейських культур.

Такий мотив є характерний загалом для української звичаєво-обрядової традиції, однак на Гуцульщині більш збережений у зв'язку із здатністю гірських культур консервувати окремі реліктові форми стародавніх форм світогляду й світорозуміння. Саме це визначає збереження тут і сьогодні окремих елементів календарного хаосу, що є неодмінним атрибутом сакрального поля новоліття, оскільки хаос передує новому творенню. У зв'язку із цим, бачимо цілий комплекс обрядодій, які містять ознаки ритуального табу. Тому в смислово-змістових мотивах ряду гуцульських календарних вірувань й обрядової лексики ранньовесняного часу простежуються ці архаїчні космологічні уявлення, але вже в завуальованій християнській формі. Проте в етнокультурному просторі Гуцульщини ще можливе відтворення давніх архаїчних форм у рамках цілісної синкретичної системи.

1. Элиаде М. Космос и история / Мирча Элиаде. – М. : Прогресс, 1987. – 310 с.
2. Чеховський І. Г. Демонологічні вірування і народний календар українців Карпатського регіону / І. Г. Чеховський. – Чернівці : Зелена Буковина, 2001. – С. 63.
3. Агапкина Т. Мифопоэтические основы славянского народного календаря: весенне-летний цикл / Т. Агапкина. – М. : Индрик, 2002. – С. 67.
4. Подрезова С. В. Границы весенного периода календаря (на примере обрядного фольклора Верхнего Поднепровья) / С. В. Подрезова // Время и календарь в традиционной культуре : тез. докл. Всерос. науч. конф. – С. Пб. : Лань, 1999. – С. 135.
5. Науковий етнографічний архів Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаніка (далі – НЕА ІіП), ф. 1. (Рукописний фонд), оп. 7, спр. 43. (Весняна обрядовість с. Красник Верховинського району Івано-Франківської області. Записи В. В. Гавадзина. 19.10.2010 р.), арк. 2.
6. Элиаде М. Космос и история... – С. 82.
7. Сетки цілого року // Календар Гуцульський на рік 1935. – Варшава : Накладом Товариства Приятелів Гуцульщини, 1935. – С. 57.
8. Шухевич В. Гуцульщина / Володимир Шухевич. – Верховина : Ред. журналу “Гуцульщина”, 1999. – Ч. 4. – 2-ге вид. – С. 216.
9. Онищук А. Народний календарь. Звичаї й вірування привязані до поодиноких днів у році. Записано у 1907–1910 рр. в Зелениці Надвірнянського повіту / А. Онищук // Матеріали до української етнології. – Львів, 1912. – Т. 15. – С. 34.
10. З народного календаря (про народні звичаї і вірування на свята весни) // Життя і знання. – 1933. – Ч. 3. – С. 68.
11. Schnaider J. Z kraju huculow. Materyaly etnograficzne / Jozef Schnaider. – Lwów : Nakl. T-wa Ludoznawczego, 1899. – S. 23.
12. Waigiel L. O huculach. Zarys etnograficzny / Leopold Waigiel. – Kraków : Nakl. T-wa Tatrzańskiego, 1887. – S. 2.
13. НЕА ІіП, ф. 1. (Рукописний фонд), оп. 7, спр. 21. (Календарні звичаї та обряди с. Брустури Косівського району Івано-Франківської області. Записи В. В. Гавадзина, 27.09.2010 р.), арк. 1.
14. Агапкина Т. Мифопоэтические основы... – С. 67.
15. Kolberg O. Dzieła wszystkie. Rus Karpacka / Oskar Kolberg. – Wrocław ; Poznań : Ludowa spółdzielnia wydawnicza, Polskie wydawnictwo Muzyczne, 1970. – Т. 54. – Cz. 1. – S. 256.
16. Главацька Л. Весняні скотарські народні звичаї та обряди бойків (кін. ХІХ – сер. ХХ ст.) / Людмила Главацька // Календарна обрядовість у життєдіяльності етносу : зб. наук. праць. – Одеса : КП ОМД, 2011. – С. 83.
17. Редклифф-Браун А. Р. Структура и функция в примитивном обществе / А. Р. Редклифф-Браун. – М. : Восточная л-ра РАН, 2001. – С. 159.
18. Falkowski J. Zachodnie pogranicze Huculszczyzny: Dolinami Prutu, Bystrycy Nadworniańskiej, Bystrycy Sołotwińskiej i Łomnicy / Jan Falkowski. – Lwów, 1937. – S. 98.

19. Дзензелевский И. Д. Запреты в практике карпатских овцеводов / И. Д. Дзензелевский // Славянский и балканский фольклор. Этногенетическая общность и типологические параллели. – М. : Наука, 1984. – С. 260.
20. Вінценз С. На високій полонині (правда старовіку) / Станіслав Вінценз. – Львів : Червона калина, 1997. – С. 172.
21. Цвілинюк М. Писаний Камінь – святилище наших предків / Микола Цвілинюк // Гуцульський календар. – 2007. – Вип. 12. – С. 64.
22. Старожитності Гуцульщини. Джерела з етнічної історії населення Українських Карпат : каталог пам'яток історії та культури : у 2 т. / голов. ред., автор ідеї М. Кугутяк. – Т. 1 : Сакральна спадщина Гуцульщини. – Львів : Манускрипт, 2011. – С. 48.
23. Wensinck A. The Semitic New Year and the Origin of Eschatology / A. Wensinck // Acta Orientalia. – 1923. – L. I. – P. 159.
24. Якушкина Е. И. Оппозиции прямой-кривой и прямой-обратный и их культурные коннотации / Е. И. Якушкина // Признаковое пространство культуры. – М. : Индрик, 2002. – С. 163.
25. НЕА ІІІІ, ф. 1. (Рукописний фонд), спр. 28. (Календарні звичаї та обряди с. Виженка Вижницького району Чернівецької області. Записи В. В. Гавадзина. 07.10.2010 р.), арк. 1.
26. Kowalska J. Taniec drzewa zycia. Uniwersalia kulturowe w tancu / J. Kowalska. – Warszawa. 1991. – S. 130.
27. Центральний державний історичний архів України, м. Львів, ф. 869. (Контний П. – д-р філософії, публіцист), оп. 1, спр. 136. (Виписки Контного П. із рукописів бібліотеки Оссолінських та Галицьких громадських книг про звичаї та обряди гуцулів), арк. 24.
28. Старожитності Гуцульщини... – С. 49.
29. Schnaider J. Z kraju huculow... – S. 23.
30. НЕА ІІІІ, ф. 1. (Рукописний фонд), оп. 7, спр. 40. (Весняна обрядовість с. Конятин і Самакова Путильського району Чернівецької області. Записи В. В. Гавадзина 14.10.2010 р.), арк. 3.
31. Kowalik A. Kosmologia dawnych Slowian / Artur Kowalik. – Kraków : Nomos, 2004. – S. 206.
32. Старожитності Гуцульщини... – С. 97.
33. Неклюдов С. Ю. Вещественные объекты и их свойства в фольклорной картине мира / С. Ю. Неклюдов // Признаковое пространство культуры. – М. : Индрик, 2002. – С. 23.
34. Онищук А. Народний календарь... – С. 30.
35. Гнатюк В. Похоронні звичаї й обряди / В. Гнатюк // Етнографічний збірник. – Львів. 1912. – Т. XXXI–XXXII. – С. 283.
36. Kowalik A. Kosmologia dawnych Slowian... – S. 107.
37. НЕА ІІІІ, ф. 1. (Рукописний фонд), оп. 7, спр. 16. (Весняні звичаї та обряди с. Чорна Тиса Рахівського району Закарпатської області. Записи В. В. Гавадзина. 02.08.2010 р.), арк. 1.
38. НЕА ІІІІ, ф. 1. (Рукописний фонд), оп. 7, спр. 10. (Календарна обрядовість с. Луг Рахівського району Закарпатської області. Записи В. В. Гавадзина. 29.07.2010 р.), арк. 1.

Volodymyr Gavadzyn
(Ivano-Frankivsk, Ukraine)

The Theme of calendar Chaos in Ethnical Culture's Tradition of Hutsulshchyna of the 20th – begin. 21th century

In the article has been analyzed such phenomena of the ritualism tradition as calendar chaos on the basis of the Hutsuls's early spring customs and rites. Separate aspects of this system chaos are visible today on the Hutsulshchyna through influence of the natural environment, of the specific of ethnic culture's tradition in the aspect of paradigms to world creation, of the mythological world outlook. By the spring of this calendar chaos are relicts of the old tradition of celebration of spring New Year and comprehension of the spring as beginning of new cosmic cycle.

Key words: *the Hutsuls, early spring customs and rites, ritual prohibitions, boundary period, calendar chaos, the spring New Year.*